

Hegy Ádám

Adatok a végvári (rittbergi) református egyház megalapításához¹

Bármilyen történeti kutatást is folytatunk, mindegyik esetben a hiteles és megbízható feltárás érdekében az összes írott forrást – megfelelő forráskritikával – fel kell dolgoznunk. Ez a megállapítás a gyülekezettörténet esetében is igaz, ezért használom tanulmányom címében az „adatok” kifejezést, mivel nem áll rendelkezésemre minden forrás, ezért csak bepillantást tudok adni a végvári református egyház történetébe. Sajnos eddig nem tudtam személyesen kutatni Végváron, viszont a Békési Református Egyházmegye és a Tiszántúli Református Egyházkerület teljes 1781–1821 között keletkezett iratanyagát átnéztem, amelyekben sok újdonságot találtam Végvárral kapcsolatban.

A katolikus egyháztörténet-írás 1941-ben lefektette a gyülekezettörténet kutatásának módszereit, amelynek során felhívták arra a figyelmet, hogy nem elég a gyülekezeti levéltár feldolgozása, hanem be kell vonni a kutatásba a felsőbb egyházigazgatás iratanyagát, valamint a világi hatóságok és a földesúri birtokigazgatás megfelelő dokumentumait.² A református kutatók is összefoglalták, milyen iratokból lehet megismerni az egyházközségek történetét, így kiemelték a presbiteri jegyzőkönyvek, az anyakönyvek, a kurátori számadások, az esperesi körlevelek és a felsőbb egyházi hatóságokhoz szóló beadványok jelentőségét.³ A békési egyházmegyében több gyülekezetnek is elkészült már a monografikus feldolgozása, amelyek közül érdemes a gyulaít kiemelni, mert ez egy olyan munka, amelyik az összes előbb felsorolt gyülekezeti forrástípust felhasználta, miközben az egyházlátogatási jegyzőkönyveket, az egyházmegyei- valamint egyházkerületi közgyűlések döntéseit is figyelembe vette. Ráadásul a városi önkormányzat jegyzőkönyveit, a vármegye reformátusokra vonatkozó határozatait és a helytartótanács egyházügyi iratanyagát is feldolgozta.⁴ Ilyen teljességre sajnos nem volt alkalmam törekedni, ennek ellenére úgy gondolom, hogy az általam átnézett egyházmegyei és egyházkerületi forrásokból is betekintést nyerhetünk a végvári reformátusok életébe, miközben a gyülekezeti iratok és a Bánság betelepítésével kapcsolatos levéltári dokumentáció sokban módosíthatja majd az alábbiakban bemutatandó eseményeket.

Végvár történetének feldolgozása igen szegény, mert önálló monográfia helyett eddig csak Szmidá Lajos és Nikolényi István füzetecskéje jelent meg,⁵ viszont a település unikális jellege miatt sok kutató kitért a falu történetének néhány mozzanatára. Leginkább a Bánság betelepítésével kapcsolatos munkák említik a nevét, mert kevés protestáns telepes falu jött létre ezen a területen, hiszen 1781-ig kifejezetten tiltották reformátusok és evangélikusok szervezett letelepedését.⁶ A kutatók figyelmét azzal is magára vonta, hogy nyelvi szigetet képzett a Bánát soknemzetiségű világában, hiszen a német ajkú telepesek elmenekülése miatt, tiszta magyar faluként alakult újjá.⁷ Egyháztörténeti szempontból is érdekes, mert a Békési Református Egyházmegye tagjaként, olyan esperességben működött, amelynek kormányzását nagyon megnehezítette a traktus Belgium nagyságával vetekedő földrajzi kiterjedése. Talán az óriási földrajzi távolságok is közrejátszottak abban, hogy Kis Bálint 1836-os munkáját kivéve nem kutatták még a végvári református egyház történetét, noha a Királyhágómelléki Református Egyházkerület monográfiája többször is megemlíti a települést, és a magyarság

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² VANYÓ 1941. 23-40.

³ MOLNÁR 1989. 328-333.

⁴ KÓSA 2008.

⁵ SZMIDA – NIKOLÉNYI 1901.

⁶ KOLLEGA TARSOLY 2011. 102. Vö.: KOLLEGA TARSOLY 1993. 33-55.

⁷ KÓKAI 2010. 92-96. KOVÁCH 1998. 340.

bánsági kulturális emlékeit összegyűjtő kötet is pár mondatot szentel a végvári kálvinista egyház történetének.⁸ Sajnos a pozitivisták történetírói iskola képviselője, Barcsa János is csak néhány sorban foglalja össze az egyházközség múltját, ezért nem véletlen, hogy a Bánát vallási és etnikai sokszínűsége egyre több tudományág érdeklődését kelti fel, és megpróbálják a lassan eltűnő szokásokat, hagyományokat dokumentálni.⁹

Fentebb már említettem, hogy a végvári gyülekezet a Békési Református Egyházmegye anyagyülekezeteként volt. Az egyházmegye elnevezése a köztudatban „Békésbánati” jelzővel terjedt el, holott, a 18. század elején „Körös-Maros közti Szent Társaságnak”,¹⁰ a 18. század végén „Békési Tractusnak”¹¹ hívta magát. A 18. században folyamatosan nőtt a területe, amely a Dél-Alföld újratelepítésével hozható összefüggésbe. Földrajzi kiterjedését tekintve Csongrád, Békés, Csanád, Arad, Temes és Torontál vármegyékben, valamint a katonai határőrvidéken helyezkedtek el gyülekezetei. Az esperességhez régi református mezővárosokon kívül új telepés falvak is tartoztak, de még így sem haladta meg a harmincat az anyaegyházközségek száma. Az egyházmegye megnevezésében a „bánati” jelző a 19. század közepétől terjedt el, ezért én azt nem fogom használni, mert a végvári egyház létrejötté a 18–19. század fordulóján ment végbe.

A korabeli források sehol sem használják a település megnevezésére a Végvár elnevezést, amely egyáltalán nem meglepő, hiszen csak 1892-ben kapta a község a Végvár nevet.¹² Annak ellenére, hogy a református egyházközség magyar nyelvű volt, a 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben következetesen Rittberg néven említik a gyülekezetet, amely azt mutatja, hogy a lakosság kicserélődése miatt nem tartották fontosnak megváltoztatni a falu nevét.¹³ A német név és a magyar nyelvűség párhuzamos együttélése felveti azt a kérdést, hogyan jött létre ezen a területen magyar anyanyelvű református egyház. Ennek megválaszolásához részletesebben meg kell ismernünk a protestáns egyházak helyzetét a Bánságban, valamint a Habsburg telepítési politika működését.

A Temesi Bánság fennállásáig (1779) a kormányzat alapvetően német anyanyelvű katolikus telepéseket igyekezett erre a területre letelepíteni, kiegészítve a törökök elől idemenekült román és szerb lakosságot, így protestánsok nagyobb arányban csak II. József uralkodásától kezdve települtek be a Bánságba. 1779-ben viszont újjászervezték a vármegyéket, ezáltal a magyar közigazgatás irányítása alá került területen fokozatosan megjelentek a magyar földművesek is, habár magyarok nagyobb arányban csak a 19. század elejétől érkeztek ide. Az 1780-as évekre a jó minőségű földek elfogytak, ezért ekkor már kevés új önálló települést tudtak alapítani, az újonnan érkezők inkább csatlakoztak meglévő falvakhoz.¹⁴ A 18. század végén a lutheránus egyház valamivel erősebb volt a Bánátban, mint a kálvinista egyház, amely valószínűleg összefüggött a gyülekezeti tagok etnikai hovatartozásával is, hiszen II. József által betelepített német anyanyelvű telepések 24%-a evangélikus volt.¹⁵ A türelmi rendelet hatására a református egyház látványos fejlődésnek indult: az ország különböző pontjain ismét nyilvános vallásgyakorlatot nyertek eddig elnyomott gyülekezetek, tömeges templomépítés kezdődött, és a külmiszió igénye is megjelent, amely ekkor még csak a cseh-morva testvérek megsegítésére korlátozódott.¹⁶ A békési egyházmegyében is észrevehető volt a változás, mert 1787-ben olyan egyházközséget

⁸ KIS 1992. 89-90, 240, 250, 260. MOLNÁR 1999. 117. Molnár János könyve alapvetően egyházkerületi iratokra épít, ezért a végvári gyülekezet történetét nem részletezi. Vö.: MOLNÁR 2001. SZEKERNYÉS 2013. 684-691.

⁹ BARCSA 1908. 2. köt. 322-323. Vö.: BARNA 2006. 40-45.

¹⁰ TtREL I.29.c.12. Sinai per, nr. 15. KIS 1992. 69-70.

¹¹ TtREL I.29.a.2.

¹² SZMIDA – NIKOLÉNYI 1901. 45.

¹³ TtREL I.29.h.1

¹⁴ KÓKAI 2010. 55-69.

¹⁵ KOLLEGA TARSOLY 2011. 106.

¹⁶ BUCSAY 1985. 149-152, 173-176. KOOL 1995. 1. köt. 75-83.

vettek fel az esperesség gyülekezetei közé, amelynek lakosai évekkorábban hitük miatt Egyekről menekültek el. Ezek az emberek II. Józsefnek köszönhetően az Arad vármegyei Kispereg pusztán új falvat alapítottak, így Arad mellett egy homogén református közösség jött létre egyik pillanatról a másikra.¹⁷ Mivel ugyanebben az időszakban a Bánságban is új kálvinista gyülekezetek alakultak meg, az egyházmegye vezetésének fel kellett készülnie új kihívások kezelésére, ezért mielőtt rátérnénk a végvári egyház kialakulásának tárgyalására, érdemes azt megvizsgálunk, hogyan zajlott a református egyházak megszervezése a Bánátban.

1787-ben az egyházkerület arra utasította Szőnyi Benjámint, hogy a Temesvár körül keletkezett új református gyülekezeteket vegye föl a békési egyházmegyébe.¹⁸ A végvári reformátusok megtelepedésével nagyjából egy időben három másik anyaegyházközösség jött a Bánságban létre. Ezek időrendi sorrendben a következők voltak: Magyarittebe (1781), Liebling (1786), Végvár (1793-1794) és Debelliács (1794).¹⁹ Az önálló egyházközösségeken kívül szórványok is kialakultak, mint például a német ajkú Frantzfelden.²⁰ Sajnos az is előfordult, hogy nem sikerült a gyülekezet megszervezése: 1819-ben Szintáron lemondtak az önálló egyház alakításáról, mert a lakosság a gyenge termőföld miatt elvándorolt:

„Én az általam instált, Bánátban kezdetett Szintári talán leendő reform szent eklézsiát nemigen régen személyesen meg mérvénn, és ottan mindeneket jól meg vizsgálván, úgy találtam, hogy abból vagy soha sem léssen eklézsia, vagyha léssen is, igen igen csekély, mint Csejt, vagy talán olyan sem. A hely sem alföldi magyarnak, hanem oláhnak való hegy, völgy, s erdő a határa is igen kitsi, s ez életre nézve terméktelen hegyi föld. Nem volt még akkor több benne 15 reform. ujj lakosoknál, de ha egészen meg szálják is, nem lehet több benne 31 földes gazdánál. Olyan helyen pedig földetlen ember sem sok élhet.”²¹

Magyarittebe már a 18. század elején is részben lakott település volt, de 1781-ben magyar földesúr kezébe került a falu, amelynek során Kiss Izsák Békés vármegyéből református magyarokat telepített ide be, akikkel együtt jött a lelkészük, Boros István is. Később Boros 1794-től egészen 1805-ig Végváron szolgált lelképásztorként.²² Liebling az 1784–1787 közötti német telepítési hullám során jött létre, a lakosság túlnyomórészt evangélikusokból állt, de 1791-re annyi német nyelvű református is betelepült, hogy az egyháztagnak önálló gyülekezetet szerettek volna létrehozni. Első lelkészjelöltjük Bodó János volt, akit viszont az esperes alkalmatlannak talált a feladatra. Őt követte Jakob Hederici, aki 1792-ben átköltözött Végvárra. Mivel a két település közel fekszik egymáshoz, nem meglepő, hogy Liebling 1806-ig Végvár filiája lett.²³ Debelliács a katonai határőrvidékhez tartozott, 1794-ben a kincstár telepített ide Hódmezővásárhelyről, Makóról, Szentesről, Magyarittebéről és Gyomárról református magyarokat. A helyi egyház hivatalosan 1799-ben alakult meg, az alapítás előtti években a magyarittebei lelkész szolgálta ki a szentségeket, de amennyiben nem tudott eljutni a településre akkor a környező községek evangélikus vagy katolikus papjai látták el a feladatokat.²⁴

¹⁷ SZONDY 1887. 25. SZONDY 1912. 12-34.

¹⁸ BARCSA 1908. 2. köt. 90.

¹⁹ BARCSA 1908. 2. köt. 226, 231, 283, 322-323.

²⁰ KOVÁCH 1998. 343. *Frantzfeldi conscriptio c(irca) a(anno) 1816.* valamint *Debelliátsról, Rittbergről M. Ittebéről Frantzfeldről visitationalis relatio de a(nno) 1816. T. assessor Kis Bálint úr által* TtREL I.29.c.15.

²¹ *Barkó Mihály csejti rektor és jegyző levele Juhász István esperesnek, Csejt, 1819. július 1.* TtREL I.29.c.12. Kovách Géza kézikönyve sem Csejt, sem Szintár nevű települést nem ismer a Bánátban. Vö.: KOVÁCH 1998. 319-351.

²² SZEKERNYÉS 2013. 202. BARCSA 1908. 2. köt. 322-323.

²³ BARCSA 1908. 2. köt. 231. GLAS 1937. 39. ERK–SCHÄFER 1986. 17.

²⁴ SZEKERNYÉS 2013. 264-266. CSETE-SZEMESI 1994. 41-43. BAKATOR – MÉSZÁROSNÉ BÁBA 2003. 38, 175.

Rendelkezésünkre áll a debelliácsi egyház megszervezésének egyik fontos dokumentuma, amelyben 1795-ben Szentmiklósi Sebők Sámuel esperes utasította Szalay Pál szentesi lelkészt, hogy személyesen látogassa meg a községet. Ebből az utasításból egyértelműen kiderül, mire ügyeltek új gyülekezet szervezésekor: feltűnően nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a szentségek kiszolgáltatásához szükséges edények biztosítását Végvár és Liebling esetében a kincstár már magára vállalta, ezért itt is szükséges ennek elérése. Igyekeztek azt is elérni, hogy legyen működő presbitérium, illetve ha az nincs, akkor legalább egy gondnok. Fontosnak tartották legalább minimális egyházfegyelem betartatását, amely egyelőre kimerült a rendszeres templomba járás ellenőrzésében. A többi telepés faluhoz hasonlóan itt is ígéretet kaptak parókia és templom építésére, amelynek megvalósulását figyelemmel kísérték. Minél előbb állandó lelkészt szerettek volna állítani a településre, ezért meg szeretnék tudni, milyen pénzületi és természetbeli szolgáltatások vállalására hajlandó a lakosság.²⁵

Ez a fentebb ismertetett utasítás sokat segít abban, hogy megérthessük a végvári református egyház létrejöttének körülményeit. Amint látható Szentmiklósi nagy hangsúlyt fektetett a gyülekezetépítésre, az egyház anyagi biztonságának megteremtésére, és a látható egyház jegyeinek gyakorlására (például templomba járás). Úgy gondolom, a gyülekezetépítés, az anyagi helyzet és a hitélet elemzése kellően megvilágítja a végvári egyházközség létrejöttét is.

Tudjuk, hogy Végvárat először német ajkú katolikus és evangélikus telepések alapították 1786-ban, de ők néhány év múlva elmenekültek a faluból, mert a környező községek román lakosai folyamatosan zaklatták őket. Ennek ellenére a katolikus egyház nem szűnt meg, bár 1791-ben plébániáját Vecseházához csatolták. Az evangélikus gyülekezet még jobban meggyengült, mert 1801-re teljesen megszűnt. 1810-ben viszont a kincstár Luis Victor Meriadec de Rohan Guemeni francia hercegnek adta el a települést, aki ismét meghívott ide katolikus és evangélikus családokat is. A falu viszont ekkorra már majdnem homogén református lakosságú volt, sőt, a Bánátban ritkaságszámba menően olyan nyelvi szigetet képzett, ahol a népesség 95% magyar anyanyelvű volt. A kálvinisták 1794-ben Csanád, Csongrád, Békés és Heves vármegyéből érkeztek, és annyira erősnek bizonyultak, hogy vissza tudták verni a románok szűnni nem akaró zaklatásait.²⁶ Ilyen körülmények között igazi sikertörténetnek tűnik a végvári gyülekezet építése, de nézzük meg, mit mondanak erről a források!

A magyar reformátusok megérkezése időpontjában az egyház is zűrzavaros állapotban volt. Fentebb említettem, hogy Jakob Hederici 1792-ben átköltözött Lieblingből Végvárra, ami azt jelenti, hogy német ajkú reformátusok is voltak Végváron. Az egyházmegye tudott erről, mert 1793-ban elkezdtek előkészíteni a végvári gyülekezet bekebelezését az esperességbe,²⁷ de ez megghiúsult, mert mire a helyszínre érkezett az esperes, kiderült, „hogy a Rittbergi Német R(e)f(ormá)t(u)s lakosok mindnyájan készülöben vóltanak az onnan való elköltözésre.”²⁸ 1794-ben maga Hederici is visszatért Lieblingbe, majd még ugyanabban az évben Bácskába költözött.²⁹ Érdekes viszont, hogy a magyar nyelvű gyülekezet szervezésével kapcsolatban az 1810-es évek közepéig semmit sem említenek a források. A lieblingi

²⁵ *A debellatsi ref. ekklésiának 1795diki vagyis felállásakori állapotja.* TtREL I.29.i.33. A-XIXb.2. 1795. Vö.: CSETE-SZEMESI 1994. 41-43.

²⁶ BARCSA 1908. 2. köt. 322-323. SZEKERNYÉS 2013. 684-691. SZMIDA – NIKOLÉNYI 1901. 1-2, 52. KÓKAI 2010. 92-96. Szántó János Temes vármegyei táblabíró egyik levelében számolt be arról, hogy a herceg evangélikus és katolikus családokat is telepített Végvárra, de nem áll szándékában a református többség visszazsorítása. *Szántó János levele Kiss András esperesnek, Temesvár, 1814. február 19.* TtREL I.29.i.199.

²⁷ *Domokos Lőrinc levele Szentmiklósi Sebők Sámuel alesperesnek, 1793. június 15.* TtREL I.29.c.14.

²⁸ *Szentmiklósi Sebők Sámuel esperes és Kiss András hómezővásárhelyi prédikátor jelentése a rittbergi egyház látogatásáról, 1794. május 17-18.* TtREL I.1.b.32.541. nr. 11.

²⁹ GLAS 1937. 39.

atyafiakkal viszont sok gondjuk volt a végváriaknak. Az egyik probléma nyelvinek volt tekinthető, mert az új lelkész, Boros István igencsak hadilábon állt a német nyelvvel, miközben ki kellett szolgálnia a lieblingi német kálvinistáknak a szentségeket. Ez állandó feszültség forrása lehetett, hiszen tolmácsok nélkül képtelen volt szót érteni hittestvéreivel:

„Illyenkor is pedig a tolmácsok csak olyanok voltak, a micsodásokat hamarjába kaphattunk, néhányszor csak ott szolgáló rittbergi gyermekek, a kik vagy a magyar, vagy a német nyelvet csak felényire is alig értették. Könnyen meg eshetett azért, hogy sem az én kérdésemet, sem az ő feleletjeiket nem a maga igaz értelmébe adták által.”³⁰

A másik probléma felekezeti volt, mert a lieblingi evangélikusok igyekeztek a reformátusokat saját vallásukra téríteni, bár arra is volt példa, hogy az evangélikus lelképásztor kiszolgáltatta református szertartás szerint az úrvacsorát.³¹ A probléma megoldása 1806-ban sikerült, mert ekkor Bazel kantonból Johann Gysin érkezett Lieblingbe, aki önálló gyülekezetté szervezte a német ajkú közösséget.³² Ebben az időszakban lelkészváltás is történt, mert Boros István 1805 körül távozott a faluból. Ezt követően az Arad vármegyei (!) Vadászról járt ki a lelképásztor a szükséges teendők elvégzésére, majd 1806-ban állandó lelkészként elfoglalta állását Kutasi József.³³ A két új prédikátor megérkezésével lezárták a feszült helyzetet, mert 1807-ben Lendvai János hódmezővásárhelyi lelképásztor által vezetett egyházlátogatás során a következőket jegyezték föl: „... meg tudakozván mind a Tiszt. Prédikátor, mind az Elöl Járó Urakat, ott sem az eg(y)ik, sem a másik részről, semmi baj nints.”³⁴

A Békési Református Egyházmegye legnagyobb lélekszámú gyülekezete a hódmezővásárhelyi volt, ahol 1798-ban 10.000 lelket számoltak össze.³⁵ Ezzel szemben Végváron 1814-ben 887, 1816-ban 753 személy vallotta magát kálvinistának.³⁶ Nyilvánvalóan egy telepés falu esetében sokkal kisebb lakossággal kell számolnunk, mint egy mezőváros esetében, feltűnő viszont, hogy a letelepedés követő nyugodt időszak után hirtelen jelentős mértékben csökkent a gyülekezeti tagok száma. Ez azzal magyarázható, hogy az 1810-es évek közepén ismét nyugtalanság vett erőt a község lakóin, akik elhatározták, hogy Bukovinába vándorolnak ki. Nem egyértelmű mi váltotta ki a költözési szándékot, de az biztos, hogy 1816-ban Kutasi József lelkész több levélben is arról számolt be, hogy a gyülekezet bomlófélben van.³⁷ Az esperesi naplóban Juhász István esperes tömören így foglalta össze a helyzetet: „Vettem T. Kutasi József rittbergi pr(édikátor) úr levelét. Írja, hogy eccl(ési)ája oszló félben van, és hogy a tavasznál tovább nem akar az eccl(ési)a p(rédi)kátort tartani. Más státióra való rendeltetésért instál.”³⁸ 1817 áprilisában Vég János borossebesi

³⁰ Boros István jelentése a rittbergi kivizsgálásról, Rittberg, 1805.március 7. TtREL I.1.b.44.849. nr. 5.

³¹ Boros István, rittbergi prédikátor jelenti az esperesnek a lutheránusokkal való elégedetlenséget, Rittberg, 1798. január 17. TtREL I.1.b.38.689. nr. 1. Boros István rittbergi prédikátor a Lieblingben történekről, Rittberg, 1804., július 4. TtREL I.1.b.44.849. nr. 1. Egyházmegyei közgyűlés Vésztő, 1798. február 21-22. TtREL I.29.a.2.

³² Kis Bálint szerint Bern kantonból, az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve alapján Bazel kantonból érkezett Gysin. Kis 1992. 152. Egyházmegyei közgyűlés, Békés, 1806. április 10. TtREL I.29.a.2.

³³ Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1816. december 12. TtREL I.29.i.199.

³⁴ Lendvai János levele Kúthi Ádám esperesnek, Hódmezővásárhely, 1807. október 8. TtREL I.29.c.13.

³⁵ Egyházlátogatás Hódmezővásárhelyen 1798. október 26. TtREL I.29.h.1.

³⁶ Egyházlátogatás Végváron 1814 és 1816. TtREL I.29.h.1. Sajnos nagyon ritkán tartottak a bánáti gyülekezetekben vizitációt, miközben a többi településen 1787-től kezdve évente személyesen megfordult az esperes. 1821-ig csak 1814-ben és 1816-ban jegyezték fel a végvári gyülekezet nagyságát, a többi (alig néhány) esetben csak egyetlen mondatban foglalta össze a jegyzőkönyv tudnivalókat, miszerint Végváron is volt egyházlátogatás.

³⁷ Kutasi József rittbergi lelkész levele Kiss András esperesnek, Rittberg, 1816. január 8. valamint Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1816. február 20. TtREL I.29.i.199.

³⁸ 1816. december 12. TtREL I.29.o.1.

lelkipásztor látott fantáziát a végvári gyülekezetben, mert felajánlotta az esperesnek, hogy elfoglalja Kutasi helyét,³⁹ ám a szétesési folyamatot valami mégis megállította, mert még 1816-ban a vészesen fogyó gyülekezet jelentette ki, hogy Kutasi szolgálatára mindaddig igényt tart, amíg vannak Végvárnak lakosai.⁴⁰ Majd 1820-ban maga Kutasi értesítette az esperest arról, hogy normalizálódott a helyzet, és ismét elkezdett a lélekszám emelkedni.⁴¹ Sajnos a forrásokból nem derül ki, hogyan sikerült megfordítani a folyamatot, de valószínűnek tartom, hogy nemcsak a lelkész gyülekezetépítésben kifejtett tehetsége játszott közre, hanem az is, hogy 1818-ban Rohan herceg eladta a birtokát gr. Vojkffy Istvánnak.⁴² A földbirtokos váltás megoldotta azt a konfliktust, amely a herceg és a lakosság között fennállt, mivel a földesúr azzal vádolta a végváriakat, hogy hanyagul művelik meg a földet.⁴³

A gyülekezetépítés történetének áttekintése után nézzük meg, az egyház anyagi helyzetét, majd azt követően a hitéletéről rendelkezésünkre álló adatokat!

Végvári egyház történetével foglalkozó szakirodalmak egyöntetűen megemlítik, hogy 1798-ig a kincstár vállalta a lelkészi állás finanszírozását, valamint templom építését. Ez utóbbit nem teljesítette, mert a templom csak 1838-ban épült fel.⁴⁴ A Bánátban fekvő új gyülekezetek esetében állandóan napirenden volt a templom építésének kérdése, valamint az önálló lelkészi állás anyagi alapjainak a megteremtése. Mivel nem állnak rendelkezésemre kurátori számadások, csak néhány szórvány adatból következtethetünk arra, hogyan alakult az egyházköziség anyagi helyzete.

1810-ben a kamara eladta Végvárt a francia Rohan hercegnek, így a kegyúri jogok is az új földesúrra szálltak. Ennek értelmében a kincstár által vállalt templomépítés is a herceg kötelességévé vált.⁴⁵ Ismerünk arra példát, hogy a magyarországi nagybirtokosok teljes egészében finanszírozták egy-egy templom építési költségeit, de protestáns gyülekezetek esetében inkább csak kedvezményeket nyújtottak a hívőknek.⁴⁶ A tiszántúli egyházkerületben általában maguk az egyházköziségek állták a költségeket, de adományokat rendszeresen kaptak hazai és külföldi hittestvéreiktől is. A végvári református egyháznak ebben az időszakban egészen biztosan nem volt annyi jövedelme, hogy abból templomot építhessen magának, ezért feltétlenül szüksége volt a földesúr támogatására. 1818-ban Kutasi József lelkész pontosan erről a problémáról írt az esperesnek, mert a lakosságnak ahhoz sem volt ereje, hogy a kutakat kőművesekkel kijavíttassák, ezért a templom építésébe bele sem kezdtek.⁴⁷ Az egyházmegye jó diplomáciai érzékkel olyan személyeket kért fel a templom építésében folytatandó tárgyalások levezetésére, akik nagyobb fajsúlyt jelentettek egy herceg előtt, mint egy kis telepes közösség lelkipásztora. 1814-ben Szántó János Temes vármegyei táblabíró szóbeli ígéretet kapott a földesúrtól arra, hogy református templomot fog építtetni a végváriak számára, de ezt szerződésben nem sikerült lefektetni.⁴⁸ Juhász István öcsödi lelkipásztor valószínűleg azért kapcsolódhatott be az érdekérvényesítésbe, mert frankofon emberként kiválóan beszélt franciául, de ő sem tudott komolyabb eredményt elérni.⁴⁹

³⁹ 1817. április 4. TtREL I.29.o.1.

⁴⁰ *A rittbergi gyülekezet igazolása Kutasi József lelkészi munkájáról, 1816. január 8.* TtREL I.29.i.199.

⁴¹ *Kutasi József lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1820. május 26.* TtREL I.29.i.199.

⁴² SZEKERNYÉS 2013. 684-691. SZMIDA – NIKOLÉNYI 1901. 5.

⁴³ *Kutasi József levele Kiss András esperesnek, Rittberg, 1814. január 12.* TtREL I.29.i.199.

⁴⁴ BARCSA 1908. 2. köt. 322-323. SZMIDA – NIKOLÉNYI 1901. 3. *A rittbergi és a lieblingi prédikátor fizetéséről, Buda, 1798. január 16.* TtREL I.1.b.38.704. nr. 1.

⁴⁵ SZMIDA – NIKOLÉNYI 1901. 1-2, 52.

⁴⁶ KÁLLAY 1980. 103-104.

⁴⁷ *Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1818. június 24.* TtREL I.29.i.199.

⁴⁸ *Szántó János levele Kiss András esperesnek, Temesvár, 1814. február 19.* TtREL I.29.i.199.

⁴⁹ KÓSA 2008. 272-273. *Juhász István levele Luis Victor Meriadec de Rohan Guemeni hercegnek, Öcsöd, 1814, április 14.* TtREL I.1.b.53.1104. nr. 1.

A lelkipásztori javadalmazással is komolyabb gondok lehettek, mert Kutasi Józsefnek több panaszát is ismerjük. 1810-ben a gyülekezeti tagokkal kapcsolatban semmilyen kifogása nem volt, de díjazását kevésnek tartotta.⁵⁰ 1816-ban arról panaszkodott, hogy a lelkészlak düledezőfélben van, gyakorlatilag lakhatatlanná vált.⁵¹ Mivel a parókiát 1786–1794 körül építhették, nagyon valószínű, hogy gyorsan felépített vályogházról lehetett szó, amelyet a gyülekezet nem tartott karban és 30 év alatt teljesen tönkretette az időjárás. Az eklézsia az egyházmegyében megillető szavazati jogát sem tudta érvényesíteni, mert 1816-ban nem tudták az utazási költségeket előteremteni arra, hogy eljussanak a Békés vármegyében található Mezőberényben rendezett közgyűlésre.⁵² Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy a napóleoni háborúkat követő devalváció hogyan érintette a végvári lelkész készpénzben folyósított fizetését, de azt tudjuk, hogy 1820-ban az esperes segítségét kérte abban, hogy eszközölje ki járandóságának emelését.⁵³

Az általam átnézett 1781–1821 között keletkezett egyházmegyei és egyházkerületi iratokban több adatot nem találtam a végvári gyülekezet anyagi helyzetére vonatkozóan, és sajnos ehhez hasonlóan szórványosak a hitéletre vonatkozó információim is. Ennek ellenére néhány jellemző dolgot meg lehet említeni.

Presbiteri jegyzőkönyvek hiányában a hitélettel kapcsolatos ismereteket leginkább az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből lehet megtudni, mert ezekben a prédikátor és a hívek vallásos életével kapcsolatban feltett kérdések és válaszok is szerepelnek.⁵⁴ A tiszántúli egyházkerületben 1762-ben nagyon részletesen szabályozták, hogyan kell a lelkipásztor és a gyülekezeti tagok vallásosságát ellenőrizni, amelyet később is aprólékosan rögzítettek. Így például a Békési Református Egyházmegyében 1787-ben, 1792-ben és 1811-ben is ennek a szellemében készítettek útmutatókat a vizitáció szakszerű lefolytatására. Ezek alapján – többek között – a hívek erkölcsi állapotát (paráznaság, istenkáromlás, templomkerülés, stb.), és a lelkipásztor szolgálatát (magánélete, prédikációinak tartalma, stb.) is ellenőrizni kellett.⁵⁵

Első látásra meglepőnek tűnik, hogy az 1787–1821 között vezetett egyházlátogatási jegyzőkönyvekben a Bánátban található gyülekezetek esetében egyszer sem jegyezték fel a hitéletre vonatkozó adatokat. Amint fentebb már említettem, egyedül 1814-ben és 1816-ban készült alaposabb jegyzőkönyv, de ezek is csak a gyülekezetek nagyságát tartalmazták. A többi esetben csak a vizitáció megtörtént voltát rögzítették. A kézírásokból megállapítható, hogy utólag írták be ezeket az adatokat a protokollum megfelelő részébe.⁵⁶ A Bánságban az egyházlátogatásokat sosem az esperes vezette, hanem legtöbbször Szántó János Temes vármegyei táblabíró és valamelyik környékbeli lelkész.⁵⁷ Vajon tényleg nem törődtek az új gyülekezetek vallásosságával?

Szerintem nem erről van szó, hanem arról, hogy nehéz volt ekkora kiterjedésű területet megfelelően igazgatni. Az egyházlátogató bizottság a Körösök mentén egy napi járás távolságban mindig talált egy református gyülekezetet, ahol a szállást és étkezést is meg lehetett oldani. A Bánátban nemcsak messzebb estek egymástól a református falvak, hanem fogadó is jóval ritkábban volt, ráadásul ezen a területen a rablótámadások mindennaposak

⁵⁰ *Békési egyházmegye végzései több ügyben, Vésztő, 1810. június 21.* TtREL I.1.b.50.1003. nr. 9.

⁵¹ *Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1816. december 12.* TtREL I.29.i.199.

⁵² *Rittbergi református egyház levele Kiss András esperesnek, Rittberg, 1816. február 26.* TtREL I.29.i.199.

⁵³ *Kutasi József lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1820. május 26.* TtREL I.29.i.199.

⁵⁴ TÓTH 2007. 56.

⁵⁵ KIS 1992. 156. TÓTH 1964. 29. *Az esperesi visitációs ideához tartozó jegyzések A(nno) 1787.* TtREL I.29.c.13. *Hunyadi Ferenc levele az esperesnek, Debrecen, 1792. augusztus 20.* TtREL I.29.f.3.

⁵⁶ TtREL I.29.h.1.

⁵⁷ Vö.: *Kutasi József rittbergi lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1819. szeptember 20.* TtREL I.29.i.199.

voltak.⁵⁸ Sokkal ésszerűbb volt olyan világi személyre bízni a vizitáció vezetését, aki szükség esetén karhatalmi segítséget is igénybe tudott venni, és a környéket is jól ismerte. Szántó János egészen biztosan megfelelt ezeknek az elvárásoknak. Figyelembe kell azt is vennünk, hogy még a kálvinista értelmiség sem tudta pontosan hol helyezkednek el ezek az új falvak, hiszen Nánási Fodor Gerzson nagykőrösi tanár, aki Csokonaival is kapcsolatban állt, 1824-ben azt írta, hogy „A Geográphiába se találván Lieblinget szeretném azt is tudni mellyik Postás Helly esik hozzá közel...”⁵⁹ Mégis amennyire az egyházmegye erejéből tellett, igyekeztek minél jobban kézben tartani a bánáti ügyeket. Annak ellenére, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvben nagyon kevés adatot vezettek be a vizitációról, maradtak fenn olyan lelkészi jelentések, amelyek több oldalon keresztül taglalják a Bánságban tapasztaltakat. Ilyen volt Lendvai János 1807-ben készült jelentése,⁶⁰ és Vörös István 1814-ben írt beszámolója.⁶¹

Kutatásaim során három olyan ügyet találtam, amelyek összefüggésbe hozhatóak a végvári gyülekezet hitéletével kapcsolatban. Egyik eset sem a vizitációs beszámolókból maradt fenn, de elemzésük sok tanulsággal szolgálhat. Az első parázsnasággal kapcsolatos: 1820-ban Kutasi József helybeli lelképásztor az esperestől kért segítséget, mert néhány férfi házasságon kívül ejtett teherbe nőket, de egyházkövetésre nem voltak hajlandóak, sőt azt követelték, hogy penitenciatartás nélkül járulhassanak úrvacsorát venni:

„Itt Rittberg körül vagynak töllünk különböző vallásu férfiak, kik Reformata Fejér személyeket magok mellé véven, teréhbe(sic!) ejtenek; s a Királyi parantsolathoz ragaszkodván azt kívánnyák, hogy az Ekla követésére ne kényszeritessenek, még is az Ur asztalához botsattassanak, holott gonosz életek, az egész gyülekezet előtt nyilván van. Az ilyeneket hozzá botsáthatom é az Úr asztalához az gyülekezet botránkozására: méltóztatson Nagy Tiszteletű Senior Uram alázatossan instálom, ebben a dologban bölts Tanátsával értetni.”⁶²

A helyzet tisztánlátása érdekében, tudnunk kell azt, hogy II. József radikálisan korlátozta az egyházfegyelmi vétségek elkövetése miatt kiszabható büntetések mértékét, amelynek keretében a testi fenytítésre való ítélet teljes mértékben kikerült az egyház kezéből, és a nyilvános (templomban tartott) bünbocsánat helyett, a magánbünbocsánatot vezette be. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy parázsnaság vétsége miatt csak akkor ítéltetett a presbitérium valakit egyházkövetésre, ha az önként vállalta a büntetést.⁶³ Ráadásul a Bánátban nehéz volt az írott törvényeknek érvényt szerezni, amelyre jó példa, hogy 1810-ben Debelliácson a tanító nem volt hajlandó betartani a lelkész által előtte felolvasott egyházi törvényeket.⁶⁴ Ezek alapján úgy gondolom, hogy a házasságon kívüli gyermekek születése megosztotta a gyülekezetet, de a lelkész kezében nem volt akkora hatalom, hogy ténylegesen eltiltsa a szentségtől a vétkeket.

A második eset templomkerüléssel kapcsolatos. Kutasi József 1814-ben arról panaszkodott az esperesnek, hogy a lakosság elhanyagolja az istentiszteleteken való megjelenést, rossz idő esetén napokig feléje se néznek az imaháznak:

⁵⁸ Gyarmati Ferenc esperes mentegette magát így a püspök előtt a fentebb említett indokokkal, amiért nem vizitált személyesen a Bánátban. *Gyarmati Ferenc jelentése a püspöknek a Légárdi úgyról, Szentes, 1810. december 28.* TtREL I.1.b.50.1003. nr. 14.

⁵⁹ Nánási Fodor Gerzson levele Juhász István esperesnek, Nagykőrös, 1824. július 9. TtREL I.29.i.108. Nánási értelmiségi kapcsolatairól lásd: SZIGETI 2010. 60.

⁶⁰ Lendvai János levele Kúthi Ádám esperesnek, Hódmezővásárhely, 1807. október 8. TtREL I.29.c.13.

⁶¹ Vörös István levele a szueprintendensnek (másolat), Rittberg, 1814. január 17. TtREL I.29.i.199.

⁶² Kutasi József lelkész levele Juhász István esperesnek, Rittberg, 1820. május 26. TtREL I.29.i.199.

⁶³ SZIGETI 2011. 70-80. ILLYÉS 1941. 148-152.

⁶⁴ Vig János debelliácsi prédikátor panasza Légárdi Márton ellen, Debelliács, 1810. január 29. TtREL I.1.b.50.1003. nr. 1.

„A Közönséges Isteni tiszteletet nem gyakorolják, noha minden nap kétszer harangoztatok, m. a, mihelyst egy kevés sár vagyon egész héten sem jelenik meg senki isteni tiszteletre a Templomba.”⁶⁵

Véleményem szerint ez nem lehetett annyira általános jelenség, mert az a két részletes beszámoló (1807, 1814), amelyek a végvári egyházak vizitációja során készültek, azok közül egyikben sem említik meg a templomkerülés vétségét. Valószínűnek tartom, hogy az Alföldön található gyülekezetek hitéletéhez képest a Bánátban lazábbak lehettek az erkölcsök, de ez nem jelentette azt, hogy tömegesen elfordultak volna az egyháztól.

A harmadik eset a lelkipásztor fegyelmi vétségével kapcsolatos. A korabeli egyházlátogatási szabályok szerint a vizitáció során meg kellett kérdezni a gyülekezeti tagokat, mi a véleményük a lelkészük tevékenységéről, erkölcséről. Ha valamilyen kifogás felmerült, akkor azt vagy helyben megpróbálták elintézni, vagy felsőbb egyházi hatóságok elé továbbították az ügyet. A híveknek joguk volt arra is, hogy az egyházlátogatáson kívül máskor is forduljanak beadványokkal az espereshez, amelyben a lelkészük működését is kifogásolhatták.⁶⁶ Végvár esetében egy olyan ügy anyaga került elő, amelyben 1804-ben Boros István lelkészt azzal vádolták, hogy Temesváron román pópának öltözve járkált. Az eset valószínűleg egy feljelentés során került egészen az egyházkerület elé, de maga a feljelentés elkallódott, csak Boros védekezése maradt fenn, amelyben felháborodott hangon alaptalannak mondta a vádakat.⁶⁷

Ma már nehéz lenne eldönteni, mennyire voltak igazak a vádak, mégis elég valószínűtlennek tűnik, hogy egy református lelkész az 1800-as évek elején pópának öltözzön be, és egy többségében németek által lakott nagyváros utcáin sétálgasson. Valószínűbbnek tűnik az a magyarázat, hogy a lelkipásztor és a gyülekezet között bizonyos ellentétek voltak, és igyekeztek egymást lejáratni a felsőbb egyházi vezetés előtt.

Bízom abban, hogy újabb források tovább fogják árnyalni a végvári református egyház keletkezésének körülményeit, de most foglaljuk össze, mit tudunk meg a rendelkezésünkre álló dokumentumokból!

1794-ben Végváron nem előzmények nélkül jött létre a református egyház, mert néhány évvel korábban már a faluban német ajkú kálvinisták saját lelkipásztort tartottak. Az újonnan érkezett magyar telepesek több mint egy évtizedig a Lieblingbe áttelepült német lakosságot leányegyházközsként irányították. Ez a kapcsolat sok feszültségtől volt terhes, amelyet 1806-ban a két gyülekezet szétválásával sikerült megoldani. A gyülekezet építésében súlyos válságot hozott az 1810-es évek közepe, amikor a lakosság elkezdett elvándorolni, de ezt 1820-ra sikerült megfékezni. A végvári egyház nehéz anyagi helyzetben volt, még a parókiát sem tudta megfelelően karban tartani, és a templomépítési kísérleteik az általam vizsgált időszakban kudarcba fulladtak. A hitélettel kapcsolatban nagyon szórványosak az adataink, de nagyon valószínűnek tűnik, hogy az alapítást követő néhány évtizedben sokkal lazább volt az egyház erkölcsi élete, mint az ország más területein.

IRODALOM

BAKATOR Judit – MÉSZÁROSNÉ BÁBA Lúcia

2003 *Hosszú a jegyesor. Debelyácsa monográfiája*. Vitkay, Debelyácsa.

BARCSA János

⁶⁵ Kutasi József levele az esperesnek, Rittberg, 1814. január 12. (másolat) TtREL I.29.i.199.

⁶⁶ MOLNÁR 1989. 328-333. TÓTH 1964. 29.

⁶⁷ Boros István rittbergi prédikátor a Lieblingben történekről, Rittberg, 1804. július 4. TtREL I.1.b.44.849. nr. 1.

1908 *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület története*. 1–3. köt. Faragó György, Debrecen.

BARNA Gábor

2006 Az egyházak és a vallások jelentősége a Bánság mindennapi életében. In: Daniel HEINZ, FAZEKAS Csaba, RAJKI Zoltán szerk. *Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*, Bíbor, Miskolc, 40-45.

BUCSAY Mihály

1985 *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat, Budapest.

CSETE-SZEMESI István

1994 *A debeljácsi (torontálvásárhelyi) református egyház gyökerei, 200 éves múltja és jelene*. Márton Áron Kiadó, Budapest.

ERK, Heinrich –SCHÄFER, Hans hrsg.

1986 *Schun vun weidm hot mr die Kerich gsieh. Festschrift zur 200-Jahrfeier der Banater Geimende Liebling*. Heimatortsgemeinschaft Liebling, Willstätt-Legelshurst.

GLAS, Balthasar

1937 *Geschichte der deutschen Kolonistengemeinde Liebling 1786–1936 zum 150-jährigen Gründungsjubiläum*. Schwäb, Verl., Timisoara.

ILLYÉS Endre

1941 *Egyházfegyelem a magyar református egyházban*. Városi Nyomda, Debrecen.

KÁLLAY István

1980 *A magyarországi nagybirtok kormányzása 1711 –1848*. Magyar Országos Levéltár kiadványai 5. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KIS Bálint

1992 *A Békési-Bánáti Református Egyházmegye története*, GILICZE László, KORMOS László közread. Dél-alföldi évszázadok 5. Csongrád Megyei Levéltár, Békéscsaba – Szeged.

KOLLEGA TARSOLY István

1993 Német bevándorlók II. József korában. *Történeti Demográfiai Füzetek* 12. 33-55.

2011 *II. József német telepesei*, PhD dolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

KÓKAI Sándor

2010 *A Bánság történeti földrajza (1718–1918)*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza.

KOOL, Anne-Marie

1995 *Az Úr csodásan működik*. 1–3. köt., Harmat, Budapest.

KÓSA László

2008 *A gyulai református egyház története*. Gyulai füzetek 17. Békés Megyei Levéltár, Gyula.

KOVÁCH Géza

1998 *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848*, Dél-alföldi évszázadok 11. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

MOLNÁR Ambrus

1989 A tiszántúli református falusi társadalom forrásairól. In. Erdmann Gyula szerk. *Kutatás, módszertan. Konferencia, Gyula, 1987. augusztus 27-28.* Rendi társadalom – polgári társadalom 2. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 328-333.

MOLNÁR János

1999 *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942.* Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad.

2001 *A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története 1944–1989.* Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad.

SZEKERNYÉS János

2013 *A magyarság emlékjelei a Bánságban.* Temesvári Magyar Nőszövetség, Hangart, Temesvár.

SZIGETI Jenő

2010 Tizennyolcadik századi lelkészsorsok. *Egyháztörténeti Szemle 11.* 59-82.

2011 A református egyházfegyelem gyakorlásának válsága a XVIII. és XIX. század fordulóján. In: *Bűn, bűnhődés, büntetés.* Horváth Emőke szerk. L'Harmattan, Budapest, 70-80.

SZMIDA Lajos - NIKOLÉNYI István

1901 *Temes vármegyei Végvár (Rittberg) nagyközség multja és jelene.* Végvár község, Temesvár.

SZONDY Géza

1912 *A kisperegi református egyház és Kispereg község története 1687–1912.* Kalmár Nyomda, Arad.

SZONDY Imre

1887 *Az Egyekből lett Kispereg története.* Kisperegi ev. ref. egyház, Arad.

TÓTH Endre

1964 *A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak rendje 1762-ből.* Debreceni Református Theologiai Akadémia, Debrecen.

TÓTH Krisztina

2007 Katolikus és protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyvek. *Levéltári Szemle LVII/3.* 49-58.

VANYÓ Tihamér

1941 *A plébániatörténet-írás módszertana,* Stephaneum, Pannonhalma.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár (TtREL)

TtREL I.1.b.32.541.

Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Hiderici Jakab rittbergi lelkész fegyelmi ügye, 1794.

TtREL I.1.b.38.689.

Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Békési tractus különféle ügyei, 1798.

TtREL I.1.b.38.704.

Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Rittbergi és lieblingi lelkészi díjlevelek, 1798.

TtREL I.1.b.44.849.

Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Hermán János lieblingi lelkész fegyelmi, 1804.

TtREL I.1.b.50.1003.

Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Légárdi Márton debeljacsi rektor fegyelmi, 1811.

TtREL I.1.b.53.1104.

Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. Juhász István kérelme, 1814.

TtREL I.29.a.2.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Jegyzőkönyvek 1696–1959. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.

TtREL I.29.c.12.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Elmozdított tanítók, kitiltott tanulók 1794–1905; Egyháztörténet, krónikai feljegyzések 1761–1889.

TtREL I.29.c.13.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Egyházmegyei szervezet, tisztikar, ügyrend 1791–1893 I; Egyházmegyei gyűlés 1787–1861.

TtREL I.29.c.14.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Esperesi hivatal, teendő, jogkör 1787–1884; Egyházmegyei gondnoki hivatal 1793–1883.

TtREL I.29.c.15.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–1979. Elegyesek (lelkészi naplók) 1820–1916.

TtREL I.29.f.3

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Felsőbb hatósági körlevelek 1606–1948. Püspöktől érkezett körlevelek, levelek 1766–1878.

TtREL I.29.h.1

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.

TtREL I.29.i.33.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Debelliács 1794–1867.

TtREL I.29.i.108.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Liebling 1794–1803.

TtREL I.29.i.199.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. Végvár (Rittberg) 1794–1883.

TtREL I.29.o.1.

Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. Igazgatási iratokhoz segédletek 1816–1948. Esperesi napló 1816–1862.